

Wie heeft 'het paard' bedacht?

Hans van Maanen

De Groene Amsterdammer, 12 november 2004

TAAL EN REKENEN leren we ongeveer tegelijkertijd, op de basisschool. Dat wekt de verwarring in de hand. Dat $2 + 2$ gelijk is aan 4, staat vast zodra je hebt afgesproken dat de volgorde van de getallen 1 2 3 4 is (al is het wiskundige bewijs nog een hele kluit). Maar er is verder geen speld meer tussen te krijgen, en $2 + 2 = 5$ is voortaan fout, als je wilt rekenen. Maar de regel dat het 'groter dan' en niet 'groter als' moet zijn, is helemaal niet zo onwrikbaar. Ook al hebben we dat zo op school geleerd, het is een min of meer willekeurige afspraak, waar je je niet strikt aan hoeft te houden, als je wilt schrijven. Het Algemeen Beschaafd Nederlands is niet, zoals de rekenkunde, gebouwd op tegenspraakloze axioma's, maar is ontstaan uit een reeks van historische en maatschappelijke toevalligheden, gelukkige en ongelukkige keuzes, en alles wat er meer komt kijken bij het bouwen van een standaardtaal.

Het klinkt logisch, maar taalkundige Nicoline van der Sijs verwacht dat haar nieuwe boek *Taal als mensenwerk: het ontstaan van het ABN*, toch wel enig stof zal doen opwaaien. Niet voor niets begint ze, nog voordat ze zelfs aan het voorwoord is toegekomen, met een stevig motto, uit een spreukenboek uit 1605:

*Ik voel nu al hoe ze mijn boek belasteren,
't Neuswijze gespuis, dat niemand kan behagen.
Want hoe of wat men schrijft, in 't Nederlands, Latijn of Grieks,
Het mishaaft hun allemaal, honing is bij hen venijn.
Al wat een ander doet, durven ze vrijelijk te laken.
Maar zelf schrijven ze niet, ja, ze zouden het niet kunnen.
Daarom zeg ik vrijmoedig: Gij haarklovers neuswijs,
Laat zelf eens iets het licht zien voor gij van mij tol heft.*

De toon is gezet, zullen we maar zeggen. Trekt Van der Sijs dan zo van leer tegen collega-taalkundigen?

Dat valt wel mee. Eigenlijk stelt ze zich steeds consequent — maar wel uiterst consequent — een enkele vraag: wie heeft dat eigenlijk bedacht? Van wie moeten we ‘groter dan’ zeggen en niet ‘groter als’? Waarom schrijven we wel ‘paard’ met een d omdat het ‘paarden’ is, maar niet ‘hij speeld’ terwijl het ‘hij speelde’ is? Waar zijn de naamvallen en de woordgeslachten gebleven? En ten slotte ook: wordt het niet tijd om de teugels eens wat te vieren, en basisschoolkinderen niet meer op te zadelen met regels zonder enig draagvlak in het dagelijks taalgebruik?

Maar ondertussen haalt Van der Sijs ook wat heilige huisjes omver. Met vaste hand, en met een gedegenheid die men in exacte wetenschappen zelden ziet, toont ze op grond van historische bronnen aan dat de invloed van het Zuid-Nederlands op de standaardtaal een mythe is die in de negentiende eeuw is ontstaan om de groot-nederlandse gedachte te verspreiden en de juist afgescheiden Belgen te paaien. Ze horen het in België vast niet graag, maar de invloed van het Duits op het Standaard-Nederlands is veel en veel groter geweest. Zelfs complete wederkerende voornaamwoorden werden overgenomen: ‘hem’ werd te verwarrend gevonden (‘hij wast hem’), en vervangen door ‘zich’, regelrecht uit het Duits. Dat ziet men toch niet vaak.

Zo ook laat ze in een apart hoofdstuk zien dat de gevierde Simon Stevin (men zegt Stévin, niet Stevin, merkt Van der Sijs in het voorbijgaan nog even op) de wetenschapstaal helemaal niet zo vreselijk heeft verrijkt met Nederlandse woorden. Meestal ging het om al bestaande woorden die een nieuwe betekenis kregen, of om nieuwe samenstellingen — echt nieuwe woorden zijn niet zo makkelijk te munten.

Maar wat Van der Sijs vooral wil laten zien, is dat het bouwen van een standaardtaal een buitengewoon dynamisch proces is geweest, waarin nu eens conservatieven, dan weer progressieven, nu eens rekkelijken, dan weer preciezen de overhand hebben gehad.

HET BEGON IN DE Renaissance. Aan het eind van de Middeleeuwen, met de uitvinding van de boekdrukkunst en de bloei van de handel, ontstond de behoefte aan een vocabulaire, een spelling en een grammatica die niet alleen in Haarlem en Antwerpen, maar ook in Leeuwarden en Maastricht werd begrepen. Vaste regels bestonden nog niet, maar drukkers wilden toch enige omzet. Aan het begin van de zeventiende eeuw werden er, met name door schrijvers als P. C. Hooft en Vondel, de eerste keuzes gemaakt.

Aardig is hoe Van der Sijs de weifelingen bij bijvoorbeeld Vondel laat zien — in het begin van zijn carrière schreef hij nog ‘groter als’, later neigde hij naar ‘groter dan’ (hij kwam dan ook uit Duitsland). Hooft heeft lang gearzeld over de schrijfwijze van open klinkers, al dan niet aan het eind van een lettergreep. De standaardtaal stond in de steigers.

In de achttiende eeuw krijgt de historische, om niet te zeggen conservatieve beweging de overhand. Er kwamen Middel-Nederlandse teksten beschikbaar, en vroeger was alles beter, dus de standaardtaal werd eerder ingewikkelder dan eenvoudiger. De taalkundige met het meeste aanzien was Balthasar Huydecoper, en hij stelde onomwonden dat de spelling van woorden afhangt van hun oorsprong — hoe beter men de etymologie zag, hoe mooier. Vandaar ‘ambt’ en niet ‘amt’, want het komt van ‘ambacht’, zo bepaalde zijn navolger Siegenbeek. En aan Huydecoper zelf hebben we, nu kunnen we het wel verklappen, ook ‘groter dan’ te danken. Hij keek wat Vondel en Hooft hadden gedaan, niet naar wat gebruikelijk was, en bepaalde in 1730 dat het ‘groter dan’ moest zijn.

En naamvallen natuurlijk, het liefst zes zoals in het Latijn, maar uiteindelijk toch maar vier zoals in het Duits. In het gewone spraakgebruik waren naamvallen toen al volstrekt gefossiliseerd, maar in de schrijftaal was het nog verplicht. Het dreef, net als het woordgeslacht, mensen tot wanhoop. In deze tijd ontstond, zo laat Van der Sijs zien, ook de behoefte om mensen via de spelling netjes te laten praten. In de standaardtaal werden keuzes gemaakt voor bijvoorbeeld klinkers. Niet de Amsterdamse ‘ao’ was beschaafd, maar de open ‘aa’. Dat moest in de spelling tot uitdrukking komen, en het werd dus ‘aa’. En ‘ei’ en niet ‘aai’. Het beschavingsoffensief, zouden sociologen zeggen, was in volle gang, en spelling en grammatica vormden belangrijke fronten.

HET GEVOLG VAN al deze geleerdheid was wel, dat de schrijftaal sterk ging afwijken van de gesproken taal, en vooral dat gewone mensen geen behoorlijke zin meer op papier konden en dorsten zetten. Terwijl schrijvers als Bilderdijk en Ten Kate het nog mooi vonden om half Latijn te schrijven (‘eenes grooten mans’), kwam nu Multatuli op die — Van der Sijs citeert hem instemmend — zei: ‘Ik leg mij toe op ’t schrijven van levend hollandsch. Maar ik heb schoolgegaan.’ De spellingvereenvoudigers, onder leiding van de taalkundige Roeland Kollwijn, wonnen langzaam, heel langzaam, aan invloed. Kollwijn pleitte bijvoorbeeld al in 1890 voor afschaffing van de naamvals-n (althans, hij stelde voor hem niet meer op school te laten leren). Pas in 1947, bij de invoering van de vereenvou-

digde spelling-Marchant, werd in Nederland de naamvals-n bij mannelijke zelfstandige naamwoorden facultatief gesteld. Daarna 'is er nooit meer iets van vernomen', merkt Van der Sijs ironisch op.

Inmiddels ligt de standaardtaal wel ongeveer vast — met andere woorden, het systeem dat wij op de basisschool als onwrikbaar zagen en waaraan wij ons allen trachten te houden, bestaat eigenlijk pas amper een halve eeuw. Dat voorspelt niet veel goeds, en in het laatste hoofdstuk laat Van der Sijs zich verleiden tot enige bespiegelingen over de verdere lotgevallen van die standaardtaal.

Zij is ervan overtuigd dat een standaard in ieder geval nu onmisbaar is, en dat er ook eigenlijk niet zoveel mis mee is. Maar dat betekent niet, zegt zij multatuliaans, dat je er verder geen ideeën meer over mag hebben. De verhouding tussen 'de vrouw met wie' en 'de vrouw waarmee' ligt op het internet ongeveer 1 op 1 (in formele teksten, niet op weblogs en discussiegroepen). Het onderscheid tussen 'hen' en 'hun' leidt ook onder geletterden tot veel discussies, maar van 'hun hebben' gruwen wij voorlopig nog. Er zal, denkt Van der Sijs, vooral weer meer variatie komen, net als aan het begin van de twintigste eeuw. De eendracht was van korte duur. Meer mensen dan ooit schrijven, en dat leidt onherroepelijk tot het ontstaan van nieuwe eigenaardigheden en vondsten en modes in de schrijftaal. Daartegen verzet zich dan weer een elite — W. F. Hermans vond dat hij bepaalde hoe er gespeld werd, Harry Mulisch schreef een compleet pamflet tegen de spellinghervorming, Wim de Bie betreurt het verdwijnen van 'de vrouw wier'... Het hangt natuurlijk ook van 'niet-talige' factoren af hoe deze strijd zich zal ontwikkelen. Van der Sijs is in ieder geval erg benieuwd.

MEET *Taal als mensenwerk* heeft Van der Sijs een boek neergezet dat staat als een huis (al was het maar omdat het weer, net als haar *Leenwoordenboek*, een pil van zevenhonderd pagina's is). Het is een goudmijn voor iedereen die in taal geïnteresseerd is — ze behandelt niet alleen 'groter als', maar ook het ontstaan van 'ij' en 'jij', de uitspraak van de letters van het alfabet, 'de heren wordt verzocht', de zwaar overschatte invloed van de Statenvertaling, de geschiedenis van Nederlandse woordenboeken — het is van een monsterlijke belezenheid. Het neuswijze gespuis zal in ieder geval, let op de naamvals-n, van goeden huize moeten komen.

Dat betekent niet dat er geen mooie gebouwen naast Van der Sijs' huis gezet kunnen worden. Zij behandelt, als historisch-taalkundige, de veranderingen voornamelijk als taalveranderingen; alleen in het laatste

hoofdstuk gaat ze in op de maatschappelijke veranderingen die in de standaardtaal weerspiegeld en gestuurd worden. Maar zoals gezegd, ook niet-talige kwesties hebben invloed op de ontwikkelingen van de standaardtaal, en horen bij een complete beschrijving. Waarom verzetten niemand zich tegen de naamvallenterreur, waarom accepteren mensen nog steeds een terechtwijzing als ze per ongeluk 'groter als' of 'voetpedaal' schrijven maar vinden ze zelf 'hun hebben' niet kunnen? Wie vindt 'eigenaresse' nog fout, en hoeveel verandert de taal niet ongemerkt omdat er geen gevestigde belangen mee zijn gemoeid? Bestaat het vak taalsociologie nog?

De aanprijzing 'monumentaal' voor een boek, mag dat nog?

N. van der Sijs: *Taal als mensenwerk: het ontstaan van het ABN*. Den Haag: Sdu uitgevers. ISBN 90-12-10587-0, 720 bladzijden, verkoopprijs 54,50 euro.